

Ю. М. Юркевич*

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ КРЕДИТОРІВ У РАЗІ ПРИПИНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ З ПРАВОНАСТУПНИЦТВОМ

Особливе місце серед суб'єктів цивільного права належить юридичним особам. На даний час правове регулювання статусу юридичних осіб, а також підстав їх припинення в українському цивільному законодавстві, безсумнівно, переживає чергову стадію свого розвитку. Проте в умовах формування ринкової економіки в Україні проблема захисту інтересів кредиторів у разі припинення юридичних осіб з правонаступництвом все ж залишається однією з найактуальніших.

У юридичній науці проблеми правового регулювання захисту інтересів кредиторів у разі припинення юридичних осіб досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені-цивілісти, зокрема І. Кучеренко, О. Кібенко, О. Окунев, О. Зубатенко, Є. Аксенова, Є. Бакуліна та інші.

Метою даної наукової статті є, по-перше, детальний теоретичний аналіз чинного законодавства України, а також зарубіжного досвіду з питань захисту інтересів кредиторів у разі припинення юридичних осіб з правонаступництвом і, по-друге, вироблення власного підходу та пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України.

Варто погодитися з Ю. Басином, котрий відзначив, що при оцінці значення правонаступництва в умовах ринкової економіки спеціально слід відмітити його направленість перш за все на захист прав та інтересів кредиторів, адже вони через механізм правонаступництва зберігають свої права і можливість їх реалізації (захисту) у випадках зміни чи припинення діяльності своїх господарюючих партнерів. Обов'язки боржника і відповідальність за їх неналежне виконання переходять до його правонаступника¹. При цьому вчений, аналізуючи казахське законодавство, виділяє наступні механізми захисту інтересів кредиторів: завчасне повідомлення кредиторів про заплановану реорганізацію; точне визначення конкретних боргів, які переходять до нового боржника, шляхом їх фіксації в передавальних актах (при злитті, приєднанні і перетворенні) або розподільчих балансах (при поділі і виділі); надання кредитору права вимагати дострокового виконання зобов'язання від попереднього боржника; можливість притягнення до відповідальності правонаступників за боргами правопередників; можливість притягнення до солідарної відповідальності при поділі чи виділі і правопередників, і правонаступників².

Чинним цивільним законодавством України також передбачені подібні механізми, зокрема відповідно до ч. 4 ст. 105 ЦК України: "Комісія з припинення юридичної особи поміщає в друкованих засобах масової інформації, в яких публікуються відомості про державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, повідомлення про припинення юридичної особи та про порядок і строк заявлення кредитором вимог до неї. Цей строк не може становити менше двох місяців з дня публікації повідомлення про припинення юридичної особи."

© Юркевич Ю. М., 2008

* аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

¹ Басин Ю. Г. Защита интересов кредиторов при универсальном правопреемстве юридических лиц в коммерческих отношениях // Басин Ю. Г. Избранные труды по гражданскому праву / Составление, вступительная статья И. П. Грешникова. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — С. 143.

² Там же. — С. 144.

Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово повідомляє їх про припинення юридичної особи»; відповідно до ст. 107 ЦК України: ч. 1 — “Кредитор юридичної особи, що припиняється, може вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов’язання”; ч. 2 — “Після закінчення строку для пред’явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов’язань юридичної особи, що припиняється, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов’язання, які оспорюються сторонами”; ч. 5 — “Якщо правонаступниками юридичної особи є кілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов’язків юридичної особи, що припинилася, неможливо, юридичні особи — правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася”³.

Є. Бакуліна вважає, що система способів захисту прав і законних інтересів кредиторів юридичних осіб, які перебувають на стадії припинення шляхом реорганізації, повинна будуватися таким чином, щоб права кредиторів були захищені способами, відмінними від способів судового оскарження актів, що опосередковують процедуру реорганізації і в той же час забезпечували б можливість задоволення їх законних майнових вимог: закріплення в законі механізму (строки, обмеження, процедура), що дозволяє кредиторам реалізувати право вимоги припинення чи дострокового виконання зобов’язань, надання кредиторам юридичних осіб, що реорганізуються у формі виділу і поділу безумовного права на притягнення новоутворених юридичних осіб, а у випадку виділу і самої реорганізованої юридичної особи, до солідарної відповідальності за зобов’язаннями реорганізованої юридичної особи⁴.

Водночас такі механізми захисту інтересів кредиторів піддаються в науковій літературі суттєвій критиці, зокрема А. Єфименко зазначає, що надання кредиторам права вимагати дострокового виконання зобов’язань ставить під сумнів практичний сенс здійснення реорганізації (надто вже витратною вона може виявитись). Жодна юридична особа не зможе точно спрогнозувати, скільки саме кредиторів звернеться до неї з вимогою про дострокове припинення чи виконання зобов’язань. Реорганізація, на думку вченого, з огляду на існування такої норми, обіцяє стати актом, який вимагатиме від юридичної особи (її учасників) відчайдушної сміливості, адже приймаючи рішення про здійснення реорганізації, вони не зможуть бути впевненими у наслідках, до яких призведе таке рішення⁵. О. Воловик також вказував на недоцільність встановлення для кредиторів права вимагати від юридичної особи, що реорганізується, припинення або дострокового виконання зобов’язань, оскільки реорганізація відбувається саме з метою реструктуризації заборгованості⁶.

У юридичній літературі аналізуються ступені ризику кредиторів юридичної особи, що реорганізується. Так, О. Окунев при перетворенні ступінь ризику кредиторів визначає як мінімальний (оскільки склад засновників, а також сукупність активів і зобов’язань юридичної особи під час її перетворення не змінюються, а ризик може полягати лише в різному правовому регулюванні деяких процедур для різних суб’єктів господарської діяльності), при злитті та

³ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.

⁴ Бакуліна Е. В. Совершенствование правового регулирования реорганизации хозяйственных обществ: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — М., 2004. — С. 11.

⁵ Єфименко А. Юридичні особи за проектом Цивільного кодексу України // Юридичний журнал. — 2002. — № 6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=650>.

⁶ Воловик О. Вдосконалення правового регулювання правонаступництва внаслідок реорганізації юридичних осіб // Право України. — 2000. — № 8 — С. 60.

приєднанні — як середній (вся сукупність активів і зобов'язань боржника переходить до правонаступника; водночас існує ризик, пов'язаний з можливістю участі у злитті (приєднанні) суб'єктів, які мають “гірший стан” активів і зобов'язань, ніж боржник), а при поділі чи виділі — як високий (активи й зобов'язання боржника розподіляються між його правонаступниками згідно з розподільчим балансом, що може суттєво підвищити ризик неповернення боргу; кількість зобов'язань, що передаються кожному правонаступнику, не обов'язково є прямо пропорційною кількості активів, які йому передаються)⁷.

При розгляді даних питань варто зазначити, що ще до прийняття чинного ЦК України пропонувалося з метою захисту прав кредиторів законодавчо надати їм можливість до реорганізації юридичної особи вимагати певних гарантій від неї, а також передбачити солідарну відповідальність правонаступників по зобов'язаннях реорганізованої юридичної особи.⁸

І. Кучеренко зазначає, що з ЦК України слід виключити положення щодо права кредиторів вимагати дострокового припинення або виконання зобов'язань юридичною особою, оскільки це зробить неможливим реорганізацію юридичної особи і водночас покласти на учасників юридичної особи відповідальність за борги юридичної особи, яка реорганізовується тільки у випадку процедури банкрутства на протязі трьох років після реєстрації юридичної особи, яка була створена в результаті реорганізації і тільки в тому виді, в якому вони несли б відповідальність⁹.

Цікавим є підхід щодо регулювання вказаних проблем у французькому праві, згідно з яким, щоб не допустити ситуації, при якій недостатність майна однієї юридичної особи ослабить у фінансовому плані другу юридичну особу і в результаті виникнуть небезпечні наслідки для кредиторів, останні мають право протягом тридцяти днів після опублікування проекту злиття заявити заперечення, звернувшись для цього в суд. Вивчивши матеріали справи і оцінивши реальність такої небезпеки, суд може прийняти рішення або про негайне виконання зобов'язань, або про надання достатніх гарантій¹⁰.

На нашу думку, найоптимальніше вирішення даних питань пропонує О. Кібенко, котра вважає, що при злитті, приєднанні та перетворенні достатніми засобами захисту інтересів кредиторів можуть вважатися їх персональне оповіщення про реорганізацію з наданням кредиторам права вимагати від юридичної особи забезпечення зобов'язань. Юридична особа повинна мати право достроково виконати зобов'язання перед кредиторами замість надання йому забезпечення. Реорганізація не може бути здійснена до виконання вимог усіх кредиторів, які звернулися з відповідною заявою. Достатніми механізмами захисту інтересів кредиторів при поділі та виділі було б їх персональне повідомлення про реорганізацію та встановлення солідарної відповідальності юридичних осіб- правонаступників та юридичних осіб-правопередників (якщо вони не припинили існування після реорганізації) за боргами, які виникли до повідомлення кредиторів про реорганізацію¹¹. Проте щодо захисту інтересів кредиторів при поділі та виділі більш слушно видається точка зору А. Карліна, котрий вказує, що для вирішення пропорційного розподілу прав і

⁷ Окунев О. Проблеми захисту прав кредиторів під час реорганізації підприємства-боржника // Юридичний журнал. — 2003. — № 10 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=813>.

⁸ Нецька Л. С. Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю (цивільно-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Київ, 2001. — С. 18-19.

⁹ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2004. — С. 375-376.

¹⁰ Реорганизация и ликвидация юридических лиц по законодательству России и стран Западной Европы. — М.: Юристъ, 2000. — С. 113.

¹¹ Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2006. — С. 392.

обов'язків при поділі і виділі в законодавстві повинно бути встановлене правило про те, що при недостатності майна, переданого правонаступнику при здійсненні даних форм реорганізації, для виконання обов'язків, що перейшли до нього, до субсидіарної відповідальності повинні притягуватися решта правонаступників, а при виділі — також сам реорганізований суб'єкт¹².

Також слід зауважити, що незахищеними згідно з чинним цивільним законодавством України залишаються кредитори юридичної особи, до якої приєднуються інші юридичні особи та перебувають у гіршому фінансовому стані. При цьому варто також зазначити, що Н. Щербакова також вказувала на необхідність надання рівних можливостей захисту кредиторам всіх товариств, що реорганізуються в т. ч. і тих, що не припиняються¹³. Тому, на нашу думку, цивільне законодавство України слід доповнити та привіяти їх у правах до кредиторів юридичних осіб, що припиняються шляхом приєднання.

Таким чином, ч. 1 ст. 107 ЦК України слід викласти в наступній редакції: “1. Кредитор юридичної особи, що припиняється (а у випадку приєднання — також кредитор юридичної особи, що не припиняється) може вимагати від неї забезпечення виконання зобов'язань, а у разі відмови надати таке забезпечення — припинення або дострокового виконання зобов'язання”, а також доповнити ст. 107 ЦК України частиною 6, в якій передбачити: “6. У разі недостатності майна, переданого правонаступнику юридичної особи, припиненої шляхом поділу для виконання зобов'язань, переданих йому у порядку правонаступництва, інші правонаступники цієї юридичної особи можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності”. Необхідними також будуть відповідні зміни до ст. 109 ЦК України, присвяченої правовому регулюванню виділу юридичних осіб.

Ще однією важливою проблемою, пов'язаною із захистом інтересів кредиторів залишаються питання правових наслідків порушення процедури припинення юридичних осіб шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне навести наступні випадки із судової практики. Так, розглядаючи апеляційну скаргу приватного підприємства “В” на рішення Господарського суду м. Києва від 15.07.2005 р. за позовом ПП “В” до ЗАТ “У”, Фонду державного майна України, ВАТ “М”, ТзОВ “І” про визнання недійсним рішення установчих зборів та про скасування державної реєстрації, Київський апеляційний господарський суд скасував рішення суду першої інстанції і прийняв нове рішення, яким позов ПП “В” задовольнив. Як вбачається з матеріалів справи, позивач був орендарем нежилых офісних приміщень та залізобетонного боксу в м. Києві. Оренда зазначених приміщень здійснювалась на підставі договорів оренди державного майна, укладених з “У”, яке 20.12.2004 р. було реорганізоване в ЗАТ “У”. На думку апеляційного господарського суду, суд першої інстанції безпідставно дійшов висновку, що процедура реорганізації була проведена з дотриманням норм діючого законодавства України, а права та інтереси позивача при цьому порушені не були. Мотивуючи вищенаведене, суд вказував на порушення проведення самої процедури державної реєстрації припинення ДП “У” шляхом перетворення. Так, згідно з ст. 37 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” від 15.05.2003 р. № 755-IV (далі — Закон України № 755-IV) для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті перетворення голова комісії з припинення або уповноважена ним особа після закінчення процедури припинення, яка передбачена законом, але не раніше двох місяців з дати публікації

¹² Карлин А. А. Реорганизация акционерного общества: Автореф. дисс. ... канд. юрид наук. — М., 2004. — С. 22.

¹³ Щербакова Н. В. Правове регулювання злиття та приєднання господарських товариств: Автореф. дис. ... канд. юрид наук. — Донецьк, 2006. — С. 13.

повідомлення у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації подає державному реєстратору відповідний перелік документів, необхідний для проведення державної реєстрації припинення¹⁴. Зазначене оголошення було надруковане лише 28.12.2004 р., а запис про припинення державний реєстратор здійснив 20.12.2004 р.¹⁵ Однак постановою Вищого Господарського Суду України (далі — ВГСУ) від 25.01.2006 р. постанову Київського апеляційного господарського суду від 15.09.2005 р. скасовано, а рішення Господарського суду м. Києва від 15.05.2005 р. залишено без змін. ВГСУ у мотивувальній частині постанови вказав, що припинення юридичної особи ДП “У” відбулося відповідно до норм, встановлених ст. ст. 105, 107 ЦК України, а твердження позивача стосовно того, що він є кредитором ДП “У”, не відповідає дійсності, оскільки умовами договорів оренди передбачено, що перерахування орендної плати здійснюється орендарем до 15 (10) числа, наступного за звітним з урахуванням щомісячного індексу інфляції. Відомостей про попередню оплату орендної плати в зазначених договорах не міститься, а отже відсутні будь-які дані про те, що позивач стосовно відповідача є кредитором¹⁶.

Однак, на нашу думку, формальне недодержання вимог закону все ж мало місце, оскільки з публікацією повідомлення пов’язується зокрема встановлення порядку і строку заявлення кредиторами вимог до юридичної особи, що припиняється, а порушення відповідних положень ЦК України є відповідно до ч. 4 ст. 107 ЦК України підставою для відмови у внесенні до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи та державній реєстрації створюваних юридичних осіб- правонаступників. Зважаючи на це, варто погодитися з авторами науково-практичного коментаря Цивільного кодексу України, котрі вважають, що порушення порядку припинення юридичної особи може бути підставою для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи- правонаступника внаслідок визнання недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені при створенні юридичної особи, які не можна усунути (ч. 2 ст. 38 Закону України № 755-IV)¹⁷.

У зв’язку з вищенаведеним, варто також зазначити, що в чинному цивільному законодавстві України відсутні норми, які б визначали підстави визнання реорганізації юридичних осіб недійсною. Розглядаючи питання, пов’язані із захистом прав акціонерів під час створення акціонерних товариств шляхом реорганізації, О. Зубатенко зазначала, що найбільш вірогідним в такому разі є оскарження рішення загальних зборів акціонерів про реорганізацію¹⁸. Російська вчена Є. Аксенова пропонує визнавати дії по передачі майна в процесі недобросовісної реорганізації правочинами, що дозволить застосувати до цих дій норми ЦК про недійсність правочину, визнавати такі правочини недійсними і здійснювати реституцію¹⁹. Є. Бакуліна вважає, що допустимість вимоги про визнання реорганізації недійсною є безпосереднім наслідком трактування реорганізації як цивільно-правового правочину. Вчена не погоджується з таким

¹⁴ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. // ВВР. — 2003. — № 31-32. — Ст. 263.

¹⁵ Справа № 18/328 Корпоративні права (постанова Київського апеляційного господарського суду) // Юр газета. — 2005. — № 18 (54) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1789/>

¹⁶ Справа № 18/328 Корпоративне право (постанова Вищого господарського суду України) // Юр газета. — 2006. — № 4 (64) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/2045/>.

¹⁷ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В. М. Коссака. — К.: Істина, 2004. — С. 92.

¹⁸ Зубатенко О. М. Проблеми захисту прав акціонерів під час створення акціонерних товариств шляхом реорганізації // Форум права. — 2007. — № 1. — С. 89-93 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-1/07zomtsr.pdf> — С. 93

¹⁹ Аксенова Е. В. Реорганизация юридических лиц по законодательству Российской Федерации: проблемы теории и практики: Автореф. дисс. ... канд. юрид наук. — М., 2005. — С. 10.

трактуванням реорганізації, і тому вважає, що оскаржуючи реорганізацію, проведену з порушенням закону, можна оскаржувати тільки акти, які опосередковують процедуру реорганізації (рішення про реорганізацію, реорганізаційний договір, передавальний акт, акти реєструючих органів), але не реорганізацію²⁰. Власне ж вирішення проблеми судового оскарження реєстрації реорганізації полягає в закріпленні, по-перше, підстав для визнання недійсною реєстрації реорганізації — здійснення реорганізації з порушеннями закону, які не можна усунути, по-друге, правового наслідку такого визнання — ліквідація новостворених юридичних осіб²¹.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо за доцільне законодавче закріплення та узагальнення не підстав визнання реорганізації недійсною, а підстав визнання недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені при створенні юридичної особи, які не можна усунути, що відповідно до ч. 2 ст. 38 Закону України № 755-IV є підставою для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи. Такими підставами зокрема слід вважати порушення вимог закону щодо порядку повідомлення кредиторів про припинення юридичних осіб, порушення вимог закону щодо складання передавального акта або розподільчого балансу та інші порушення, які суттєво вплинули на права та обов'язки інших учасників цивільних відносин і не можуть бути усунуті. При цьому, як доводить аналізована вище судова практика, рішення про визнання недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені при створенні юридичної особи все ж не повинні прийматися, виходячи виключно з формальних підстав, а повинні базуватися лише на порушеннях, які істотно вплинули на правове становище учасників цивільних відносин.

Також, на нашу думку, слід погодитися з позицією О. Кібенко, котра, досліджуючи можливість визнання реорганізації недійсною, запропонувала обмежити строк, протягом якого може бути поданий відповідний позов, до шести місяців з дати закінчення реорганізації²².

Таким чином, узагальнюючи викладене, конкретизуючи деякі проблеми, вважаємо, що чинне цивільне законодавство з питань захисту інтересів кредиторів у разі припинення юридичних осіб з правонаступництвом передбачає вагомі механізми їх захисту, котрі втім потребують законодавчого удосконалення. Зокрема, слід відмовитися від права кредиторів вимагати дострокового припинення або виконання зобов'язань юридичною особою, на що неодноразово зверталася увага в юридичній літературі; надати кредиторам юридичної особи, до якої приєднуються інші юридичні особи, та кредиторам юридичних осіб, що припиняються шляхом приєднання, рівні права; визначити приблизний перелік підстав визнання недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені при створенні юридичної особи, які не можна усунути.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 14 від 12 грудня 2007 року)*

²⁰ Бакулина Е. В. Совершенствование правового регулирования реорганизации хозяйственных обществ: Автореф. дисс. ... канд. юрид наук. — М., 2004. — С. 19.

²¹ Там же. — С. 20.

²² Кібенко О. Р. Вказ. праця. — С. 393.